

יונה בחור

שמו הוא שמי

בשנת 1907 התחיל תלמיד הסמינר לפרסם את סיפוריו הראשונים. שהקדימו את הזרם החדשני של "טורים" ו"כתובים"

קטע מן העטיפה האחורית של הספר עם תמונת המחבר

בן יצחק שמי (אוגוסט 1907) הנציגה ספרית "תרמיל" ששה סיפורים קצרים של יצחק שמי. איננו חושבת, שאליה היה נוסע בתחילת דרכו הצעיר של הקורא. מן המעט שהביאה לפנינו הנציגה, "תרמיל", מתברר כי מדובר בתופעה ספרותית חריגה כאילו, אבל בעלת איכות מרשימה, מקורית ומעניינת ביותר.

שמי נולד בחברון בשנת 1888. תושבי הכפר רון כינו את אביו: "שמי" (שין קמוצה), על שם העיר דמשק, שאליה היה נוסע בתחילת דרכו כמסחר במצרי משי. זאת אנו למדים לדעת מגב העטיפה של הספר. אינפורמציה מצומצמת, חבל דמשק - "שין המזרח", מופיעה לפחות אחת בספריו זה, כרקע לסיפור: "אב ובנותיו", הנפעה ציורית וריאליסטית כאחת. מן האינפורמציה שעל גב הספר, אנו למדים לדעת, כי יצחק שמי יצא בניל שבע עשרה את עיר הולדתו חברון, ללמוד לימודים חילוניים בבית המדרש למורים מטעם חברת "עזרה" בירושלים. בגמר לימודיו יצא לעיר רון להיות מורה בה, ואחר כך שימש בהוראה בדמשק, יותר מאוחר - כך צייטטה - הקדיש שנים אחדות, לעבודה חינוכית וציורית בבולגריה. בתום מלחמת העולם הראשונה חזר "לעבודה חינוכית" בחברון, ולאחר מכן, ביטריה ובחופה. מכאן, שיצחק שמי נדר באזור הים התיכון והבלקן, וראה נופים שונים רבים וסיפורי אנשים.

את סיפוריו הראשונים פרסם בהיותו תלמיד הסמינר בשנת 1907, בכתבית בשם, "העומר". כדאי לשים לב לתאריכים, המעורר של י.ח. ברנר (שנת שניה) מופיע בינאר 1907. סיפורו של שמי, "הבריחה" נכתב בעקבותיו בשנת 1910. והרי תקופה זו היא ראשית פעילותו של אורי ניסן גנסין. מקרימה את א.צ.ג. את רחל המשוררת, את שלונסקי הצייר ואת לאה גולדברג, את הזרם החדשני של "טורים", הכתובים, ורבים אחרים וכל שורים ב"מורנה" של הספרות העברית. וכל זאת, על פי האינפורמציה הנחתנת לנו, סופר רן הראשון של שמי: "בגמלת האבות", יצא לאור בשנת תרס"ח, על ידי אשר ברש, אשר גם ערך והקדים מבוא לאוסף סיפורים שראה אור רק בשנת ש"ח, שנה לפני מות המחבר. פירוש הדבר, כי הפענה הספרותית המוקדמת של שמי מתמזגת, בסופו של דבר, במעורבות עילית הספרותית הארץ ישראלית העניפה של שנות העשרים והשלושים, והוא זה אשר ברש, פטרנו של שמי וראה בו: "אחד מניצני היהדות המזרחית המתחדשת בארץ ישראל - סגנון גילוי חיים וטבע מרחיקים, מסורת ומנהגים, עבריים וערביים כאחד, ומושלם בהשכלה לאומית וכללית

לעתים "בדנני" לעתים "גנסיני"

הרושם המתקבל מקריאה בסיפורי שמי הוא כי טעות היא לשייך אותו לאיזו "סקציה", ובדאי לא לסקציה של "היהדות המזרחית". שמי, גם אם משתמש בחומרים, "מזרחיים", לעיתים פרולוריסטיים, הודועים לו מן הסביבה הקרובה והמתרבת, הוא, בראש וראשונה, אמן, המתבונן לספר סיפור על בני אדם.

סיפוריו ערתי, אותנטי, או משוחזר בי אמענים בלטיסטיים-לשוניים (הזן), אינו מענייני. סיפורו של היחיד, גורלו הטראגי, או הטראגי-בנאלי לכאורה, מצוקתו, או מצור קתה האילמת (בגון בסיפור: "העקרה"), יור די, או גוי (ערבי), ללא הבל, הוא שמעניין את שמי האמן. ה"קונדיסיון-הימנין", כפי ש' ינסחו זאת, יותר מאוחר, ואקוויסטנציאליסטים ערבי, או מדבריות חצרי-אוי ערב, וזאת, מ' תוך רצון לחשוף מציאות לא, "יפה" או, לפחות, להגיע אל האספקטים הבלתי מרגיעים שלה, הבלתי וחיים לנו באופן מיוחד, אם לומר זאת על דרך ההמנעה, לזה חותר שמי בסיפוריו.

נראה כי שלושה, או ארבעה מן הסיפורים של הקובץ הנוכחי מתרחשים בארץ ישראל, אבל אין לשמי חוויה "ארץ ישראלית" מיוחדת, לא לחיוב, ולא לשלילה. הוא אינו ציוני, או אנטי-ציוני, לפחות לא בששת הסיפורים שבהם אנו דנים. במובן מסוים הוא, "ברנני", בעיקר במגמה הבולטת אצלו שלא ליפות את המציאות, או, לתקן אותה על פי אידיאלוגיה מוכנה מראש. ולעיתים הוא, "גנסיני" בהתבט איות, הקרובות אפילו לציטוט שלא ניתן לטעות בהן, - - - אמת, אמת אמת; - - - דובי שפחה הנוערות - איה אמת שאחבק את ברכיה, שאטמן את ראשי בחיקה ואשפוך שם את דמעותי? איה אמת, שתשיר לי שיר ערש, מלא קינה ורחמים, לי לנפש אובדה ונידחת מן החיים באין תקווה, באין שם ושארית ז." משפטים אלה לקר חיים מן הסיפור, "העקרה".

סיפור זה עצמו פותח במלים הבאות: "סוף אור. לילה. בחוף הים הרוח זורק בתלונות טיפות גשם גדולות כעדישים". זו פתיחה מצוינת לסיפור עגמומי כ"עקרה". ויש לה אפילו מסוכנות שאינה אופינית ל-שמי, ועל כך נדבר להלן. יש להניח ששמי הצעיר הכיר את יצירותיהם של גנסין וברנר, אשר ערכם נחשף בעיקר בחמש עשרה - עשרים השנה האחרונות. יש להניח ששמי חש הודות עם המגנן החוש הנוכח בספרות ה' עברית בעשור הראשון של המאה, עם המאמץ להכניע רבדים אנטיים עמוקים יותר ממה שהגיע הדור הקודם, ואפילו על חשבון ה' קיצוניות השוגי-תרבותיים הקיים, אשר שורשיה היו עדיין כמו נטרטים בשאיפה, או ב' משאלה של שלמות ההולכת ונגזזה מן המציאות.

הנימה העגמומית, הבלתי תפריסת, הנאמ' גם לעצמה, האופיינית גם לגנסין וגם לברנר, עם כל השוני המהותי ביניהם, אופיינית גם לסיפורי שמי הקצרים. איננו סבורה שהיא מחקה את הגדולים ממנו, הוא, כנראה, מגלה את עולמם בתוך עולמו. סולל לעצמו את דרכו המיוחדת במרחק תרבות, גיאוגרפי, ו' אפילו מנטאלי מהם. לא כל ששת הסיפורים, מין חולות הישי

התמצית והאכזרי בסיפורי הקובץ הזה הוא אחד הקצרים והמוקדמים שבהם: "הבריחה" (שנכתב באמור כבר בשנת 1910) והוא מד' גים יפה את וריאליזם הקיומי של יצחק שמי. כמו בסיפור: "ג'ומעה אלאהבל" אין נסיון לסטיליזציה אף כנראה זה, אין מעברים לצר רות הבעה סמלניות. אין שום מתקן בחמה, אין קתרוס, אין מפלט מן האימה של חיי אנוש המגיעים לקיצם בבית אבות מרוסס עצמה, ומתוכה. זהו סיפור הרחוק מן המלי" צה, קלח-אפ' קולנועי ממש שנעשה ב' מלים. לפנינו לא רק אחד התיאורים הושי-פנים והמועזים לקץ חיי אדם, לרגעים קיי צוניים של נידחות ועיזבות, אלא גם רמו ברור לכך שהרומא האמיתית של חיי אדם אינה מתרחשת דווקא בארמונות פאר, או ב' סלונים של, "החברה" בהא הידיעה, אלא אי שם בשוליים החברתיים, בנקודת הפרישה מן, "הבמה", במקום שמסודות החברה נוהגים להציב את התנהגות האחרונה לזקנים ולחולים. מחאה אנושית עמוקה מאד עולה מן הסיפור הזה, כמו בעל כורחו.

לסיכום מן הראוי להקדיש את מלוא תשור מת הלב למספר מיוחד זה הן בהוראת הספרות והן במחקרה, ולהעריך מחדש את סגולותיו הספרותיות החלוציות, שהומן לא שחק אותן.

מעין גריסה יהודית, "מזרחית" ל"המלך ליר", התייר שמי את אצרות המלים שלו, והחל ל' זר בטבעותיו היקרים בנדיבות לב מזרחית, כביכול. למשל, הקטע הפותח את הסיפור "אב ובנותיו": "התנגשו ונתעו קרונות ה' רבבת מתוך דחיפה. הקטר, שהיה נוהל וגו' נח כל אותו השחר בין רכסי הרים ופולט מתוך חוזה הענקי קטעי נשימת רסוקה, בהם קצובות וסרף אל המרחב בשריקות צהלה. סלעי האימה החשופים והקדרים הסתובבו במעגל ונסוגו אחר, עמדי העשן העבים, שהתעקלו בין פריציהם נילאים למצוא מוצא - כבר תימרו להם ברוחה, ותגשאו והת' אבנו, ריחפו והצלו על שדמות הקמה הרע' ננה, פשטו על פני הבקעה, ונמוגו בין קרעי הערפילים התורוורים מעל לצמרות העצים הוה" (שם, עמ' 67).

הקטע לוקה בחוסר אישוק, בגוומת צבע, מה שגורם לדילול החוויה. אולם הסיפור בכללותו הינו בעל איכות מרשימה. הגיבור הוא האב היהודי החוזר אל עיר מולדתו דמ' שק (שמי אינו מעוניין במיוחד בחוויה ה' ארץ ישראלית) ואל משפחתו, אחרי שבע שנים של השדות, ומוצא ש, "הכל", לא כפי שקיווה שיתיה, גם בנותיו וגם אשתו יצאו לתרבות רעה כדי לפרנס את עצמן.

הקטע עמוק ומעניין במיוחד בחוויה ה' ארץ ישראלית) ואל משפחתו, אחרי שבע שנים של השדות, ומוצא ש, "הכל", לא כפי שקיווה שיתיה, גם בנותיו וגם אשתו יצאו לתרבות רעה כדי לפרנס את עצמן.

הקטע עמוק ומעניין במיוחד בחוויה ה' ארץ ישראלית) ואל משפחתו, אחרי שבע שנים של השדות, ומוצא ש, "הכל", לא כפי שקיווה שיתיה, גם בנותיו וגם אשתו יצאו לתרבות רעה כדי לפרנס את עצמן.

אין לשמי לשון מצוחצחת. הוא אינו רבי-מג של מלים, או בעל סגנון מלוטש ומעורר במיוחד. לעיתים הוא נכשל בהגזמות כמו ציור מתחיל, שגודש צבעים על הבד. אבל יש חיונית עזה בתיאוריו. הפרטים שמריכבים אצלו סיטואציה רגילה שברגילות, כאילו נת' לשו מן החיים עצמם, ואינם זקוקים לעידון לשוני, או להארה פיוטית. בסצינת הריפוי של הפרידה אין שמי חוסך בפרטים, ודווקא לא נעימים ביותר: "התישב שיד דבור (דלת קמוצה - י.ב.) בכל כובד גופו על שוקה, וג'ומעה דילג בקפיצות פראיות אל האש ש' היתה דחוקה מטרבץ הפרידה צעדים אחדים. הביא במרוצה את השיפוד המלוכלך וה' מהבהב. מתוך ישיבה על מותניה התכופה לעבר כרסה ופצח כחוק: באסם אלה אלו רחמן אלהים!... ונעץ את השיפוד עמוק בביטנה במקום המסומן על ידו מבתחילה. פסקה המורסה והתיזה למרחקים קילוח של מוגלה דם, ונהרו פני שניהם בבת אחת מ' תוך נחת וחזונה) הרויב ג'ומעה את המכוה, העמיק את השיפוד כשהוא מסובכו אילך ר' אילך ובהעבירו בו את שפות הבועה, התנשא בפעפוע עתר עשן וריחות עוים של שערות חרוכות. התחלחלה הפרידה והודעוזה כולה וניערה מעליה בתנופה את הרובצים עליה. מתחה את רגליה ככל אשר יכלה, פרסרה ו' ופירכסה בכל יצוריה והשתרעה טוב במסורו' תיה בגדם מבעית, מור, בתמצית כוחותיה" (שם, ע' 56).

או תיאור אחר, הלקוח מן המעמד שבו יושבים שיד דבור וג'ומעה לסעוד ליבם לאחר הטיפול בבהמה.

ישבו שניהם על מושבם הראשון ופניהם אל הפרידה ואל הכבשים. שיד דבור שלח את ידו אל עבאיתו הגלומה על השק והו' ציא מתוכה כמו בקסם תכילה גדולה, שמי ציאותה נעלמה עד כה מעיני ג'ומעה, פתח את הכריכה וכיצעצצו מתוכה גלולות של פי' תות דקות מרובכות בשמן ומתובלות בזעתר. צברן על גבי הקרקע, וידרדירו מתוכן לכל עבר חריצי לבן עגולים כאגוזים וקשים כאבנים, ובעוד אצבעותיו לוקטות אותם בזה אחר זה לא פסק מלהזמין את ג'ומעה ומעודד אותו ל' אכילה... שקעו שניהם באכילה מתוך דומיה. הכלב ישב מן הצד והסתכל בעיניים כלות אל כל פרוסה ופרוסה שהכניס ריבונו לפיו. השיך סילק את ידו מהר מן הלבן הקשה כצור באין יכולת לגרסו כשיניו, העיף עין ברובזה כלפי הועתר מתוך יאוש ונדנדי ראש ואיך מלים נסתרים כלפי שתי נשיר, הצעירה והבכיר' רה, הצוררות אשה את רעותה ומטילות את האשמה זו על זו. ואולם, ג'ומעה - לטחנותי הכבירות פיצחו וסתנו בלי הפסק מתוך איוו שלווה עילאית. הוא ספג אל קירבו כל נחת ונתח מפיתות החיטה הנקית, שאף את ריחה ולעס את טעמה מתוך שובע רצון חיוך של קנאה ככבש רעב זה הלועס לתיאבון את שרשי הצמחים על הנבעות" (שם, ע' 57).

יש כאן אלמנטריות שאיננה ניתנת ל' פרוק. צריך לזכור כי סצינת הסעודה מופיעה אחרי מעמד הריפוי הדראסטי, ולפני תיאור גסיסתו של ג'ומעה עצמו. החיים, הנאב, הנ' סיטה שייכים לאותו מארג. יש להם מעמד שווה בתוכו. אפשר למצוא פגמים באמנות הסיפור של יצחק שמי. בד בבד עם העוצמה הטבעית שלו מסתפר עם כשרונו העמיק במצבים אגרסיים מחדדים. להבחין במכוער, במזוהם, במפחיד ולא לרתע מלתת לו ביטוי מלא, על גבול הגרוטסקי, הוא נגרר במקומות מסוי' ימים לפודף מילולי, להפרזה בשימוש בשי' מות תואר, למשל, וזה גורם לאמננותו להיות לעתים, בלתי מלוטשת, אין הדברים אמורים בסיפור המצויין, ג'ומעה אלאהבל, או ב' סיפור, "הבריחה", אבל ב,אב ובנותיו", שהוא